

Milan PODUNAVAC*

POREDAK I PRISTANAK

U ovoj se studiji razmatra pitanje o pravu na političko vladanje i osnovama obaveze na političku poslušnost. U kanonskoj političkoj teoriji ono se označava kao centralno pitanje političke teorije. S pravom je isticao Đorđe Tasić da je problem opravdanja političke vlasti „jedno od najtežih i najsloženijih filozofskih pitanja, a Harold Laski ga označio kao pitanje na koje „nijedna politička filozofija do sada nije odgovorila”. Ima nečeg čudesnog u principima legitimnosti šta ga čini, kako je pisao Benžamen Konstan, nedokučivim i nesavladavim. Lepa imena koja su pratila raspravu o legitimnosti u političkim teorijama Hjuma, De Mestra, Tokvila i Taljerana „znaci vremena”, „sveti principi političke konstitucije”, „geni grada”) samo potvrđuju ovaj opšti normativni stav. S pravom se ističe da su sporovi oko legitimnosti porodili najsnažnije političke debate u modernoj političkoj teoriji, a odgovor na pitanje čiji je legitimacijski titulus snažniji po pravilu je označavao najkrupnije promene u istoriji političkih društava. John Plamenac pripada ovome kanonskom polju političke teorije. Mada nenaklonjen Rusou, on pitanje o osnovama političke obligacije otvara prvom rečenicom *Društvenog ugovora* („ni najjači nije toliko jak da bi zauvek mogao ostati gospodar ne pretvori li svoju moć u pravo, a poslušnost u legitimnost”), Plamenac pitanje o osnovama političke obligacije označava kao „centralno pitanje političke filozofije”. U teorijskoj i normativnoj matrici John-a Plamenca, politička teorija normativna je disciplina koja u osnovi postavlja tri vrste pitanja. Prvo je šta je to ispravan politički poredak, drugo je na osnovu kojih standarda treba procenjivati i vrednovati političke institucije, i

* Prof. dr Milan Podunavac, Univerzitet u Beogradu

treće, kako standardi procenjivanja dovode do izbora i podržavanja poželjnog institucionalnog poretka. Sažeto, odgovori što ih Plamenac postavlja političkoj teoriji mogu se čitati na sledeći način: odgovor na prvo pitanje specifikuje poželjni skup političkih institucija; odgovor na drugo pitanje utemeljuje moralne principe koji su u temelju političkih ustanova i političke ideale koje treba da promovišu, odgovor na treće pitanje mogli bismo označiti u formi izbora i odbrane, zesebite političke teorije (npr., za liberalnu političku teoriju drži se da političke ustanove objašnjava i opravdava pomoću moranih načela slobode, jednakosti šansi, tolerancije i konstitucionalnih principa kontrole i ograničavanja vlasti i pretpolitičkoj prirodi prava). Sva ova pitanja što smo ih izložili povezana su jednom važnom činjenicom vezanom za politički poredak i političke ustanove; političke ustanove podržava moć prinude kojom raspolaže država. No, budući da je prinuda nešto što je *prima facie* pogrešno, stalno joj treba osobita vrsta opravdanja, na način na koji je Kant opravdavao ideju „civilnog društva kao političkog” (*societas civilis sive civitas*). Kantova argumentacija kojom se opravdava utmeljenje države sledi upravo izloženu vrstu argumenata: država nastaje silom, no to je nedovoljno. Opravdivost prinudnog poretka traži dublje moralno opravdanje. Otuda *pactum unionis civilis* najvažnija je vrsta ugovora i „znak političke zrelosti jednoga naroda”. Prava su po svojim svojstvima pretpolitička i zadaća je države da ih u formi uređenog poretka pozitivira.

Sledeći izloženo normativno polazište osnovno pitanje o odnosu poretka i pristanka moglo bi se postaviti na sledeći način: središnje pitanje političke teorije nije šta je to poredak koji se može opravdati, ako takav uopšte i postoji, već problem kada je za neki poredak moći moguće reći da on, iako je pojedincima nametnut prinudom, zaslužuje dobrovoljnu saglasnost istih tih pojedinaca. Odnos između poretka moći i saglasnosti centralno je pitanje politike (F. Neumann). John Plamenac problem političke dužnosti i obaveze na pokoravanje označava „večnim problemom političke filozofije” i dodatno ga definiše pitanjem „zašto i u kojoj meri ljudi treba da poštuju svoje vladare i svoje zakone.

Odgovor na postavljena (temeljna) pitanja političke teorije Plamenac traži kroz raspravu o odnosu poretka, legitimnosti, političke obaveze i pristanka (saglasnosti). Argumentacijska matrica John-a Plamenca, ne samo da je složena, ona je u normativnom smislu veoma uravnotežena, gotovo neutralna. Ono što bi se površnom čitaocu moglo označiti kao odsustvo normativnog standa (stanovišta) u osnovi je jedno veoma

uravnoteženo, izbalansirano i suzdržano razmatranje temeljnih pitanja o odnosu poretka i pojedinca. Ova se metodička pozicija najizrazitije ogleda u osobitoj vrsti ograničenog odgovora koja je to vrsta političkog poretka koja je poželjna i koja razrešava temeljne antinomije o odnosu moći i slobode pojedinca. U jednom dubljem smislu to i nije pitanje na koje, drži Plamenac, politička teorija treba da da odgovor. U uvodnim delovima svoje knjige koja nosi paradigmatičan naslov *Demokratija i iluzija*, Plamenca upućuje da „zadatak političke teorije nije da opravda ili osnaži nego da objasni”. Utvrđujući da je „jedino među akademskim intelektualcima moguće zastupati neutralnost”, pa i za ovu knjigu kaže da je čitalac može koristiti u cilju odbrane izvesne vrste demokratije, ali ona nije napisana sa tom namerom. Ova osobita vrsta normativne skepse prema velikim političkim idejama i konceptima otkriva se u jednom širem traktatu u završnom delu predgovora ove knjige. „Ova knjiga je što se političke prakse tiče neutralna. Ta neutralnost nije vrlina nego samo posledica njenog ograničenog cilja. Daleko od toga da se istraživači politike ili političke teorije moraju uzdržati od odbrane onoga u šta na polju prakse veruju ili od napada na ono što im se čini zlo ili štetno. Pretpostavljam da je jedan od razloga za to njihov osećaj da je jezik politike, bilo da se koristi da opiše praksu ili odredi kriterije ili standarde pomoću kojih se praksa procenjuje, labav ili zbunjujući. Potrebna je velika sposobnost razlikovanja da bi se jasno videlo i opisalo šta je ono šta se raspravlja, bilo da se brani ili napada. Taj posao razlikovanja je ponekad dug i težak i mada često izoštrava osećaj za kritiku on, također, često slabi želju da se napada ili brani” [1]. Prihvatajući normativno polazište da je „moderna država proizvod političke teorije”, Plamenac pokazuje čvrstu vezanost za polje kanonske političke teorije, koja je od samih svojih početaka na strani političkog poretka, na način na koji to sjajno otkrivaju G. Kateb i P. Pasquino. Učinićemo ovaj kratki ekskurs u nameri da političku teoriju J. Plamenca snažnije kontekstualiziramo u polje moderne političke teorije. Pasquino u opširnoj studiji posvećenoj odnosu političke teorije i poretka utvrđuje kako se „politička teorija temeljno bavi poretkom unutar grada, ona je u najpreciznijem smislu niz stavova o sredstvima izbegavanja nereda koji preti koegzistenciji unutar političke zajednice. Argumentacija G. Kateba u osnovi obnavlja istu vrstu argumenta: politička teorija je na strani poretka, nedostaci i nesavršenosti političkih društava mahom se traže u nesavršenosti, poročnosti i ograničenosti ljudske prirode [2]. J. Plamenac obnavlja ovaj argument

konvencionalne političke teorije (Luhman) i upućuje da je centralno pitanje kojim se bavi politička teorija pitanje kako da se izbegne stanje nesigurnosti, nereda i anarhije, koji zakonito ugrožavaju opstanak i održivost ljudskih zajednica. On istovremeno deli osobitu formu negativnog antropološkog stava naspram ljudske prirode. Osobita forma skepse u odnosu na prirodu čoveka otkriva na posredan način liberalni etos Plamenčeve političke teorije. Ustanove i nastaju da bi ograničile i kontrolisale negativne impulse i nepostojane naravi ljudske prirode. „Obično se kaže da svaka vlast podzumeva prisilu i da pojedinac stalno sprovodi radnje koje ne mogu biti podvedene pod klasu slobodnih radnji. Međutim pošto vlast nije ništa drugo nego skup ljudi koji sarađuju doprinoseći realizaciji određenih ciljeva, očigledno je da vlast ima potpuno istu dužnost kao i svi ostali ljudi a to je da potstiče dobro i izbegava zlo. Vlast je prema tome u obavezi da prisiljava druge, osim u slučajevima kada se dobro koje će se dobiti prisilom ne može dobiti ni na jedan način i kada je veće zlo koje je sadržano u prinudi o kojoj je reč. Pravo svakog pojedinca da se ponaša slobodno mora se uskladiti koliko je god moguće sa potrebom organizovanja i saradnje u interesu svih” [3]. Plamenčeva velika naklonjenost političkim realistima G. Moski i J. Šumpeteru, pokazuje se, nije toliko zarad snažnih inovacija koje su obojica unela u teoriju političke legitimnosti (Moska konceptom političke formule, a Šumpeter formulom minimalne i proceduralne legitimnosti) koliko zbog načina na koji upućuju na problem upravljanja strukturama moći u složenim političkim društvima. U teorijskoj matrici J. Plamenca demokratija je na prvom mestu strukture moći, koja kao i svi tipovi političkih poredaka oblikuje mehanizme autolegitimiteta, pa tek onda univerzalni i neupitni legitimacijski princip modernih političkih društava. Plamenčeva naklonjenost školi političkog realizma i teza o nadmoći imperativa poretka u odnosu na ostale systemske imperativne otkriva se i u delovima koji su posvećeni teorijama konstitucionalnog i političkog izbora. Plamenac je izričit da nijedna vrsta političkog konstruktiva ili konstitucionalnog izbora nema preimućstvo i ne može se označiti unapred poželjnim u odnosu na ostale tipove političkih poredaka. Sažeto, argumentacija J. Plamenca obnavlja stari argument „drugog najboljeg poretka” da se vladavine moraju razlikovati prema okolnostima u kojima se vladavina stvara i prema karakteristikama ljudi koji su joj podložni. „Ne tvrdi se da vlast sa pristankom većine onih kojima se vlada, uvek štiti slobodu nego što bi mnoge oligarhije ili autokratije u

bilo kojim okolnostima. Autokrata može sačiniti vrlo malo zakona i pri tome da oni, većina njih, bude takva da ih skoro svi njegovi podanici drage volje poštuju. Na drugoj strani, predstavnička vlada može sprovoditi nepodnošljivu tiraniju nad nezastupljenom manjinom.” [4]. Strah od moći i poverenje podjednako su elementi svih tipova političke vladavine. Poverenje je pratilac svih tipova vladavine, podjednako autokratskih i demokratskih. Konstitucionalno preimućstvo demokratije u odnosu na ostale tipove vladavine izražava se u sposobnosti demokratije da mobilizira snažnije, robusnije forme političkih pristanaka. „Zbog toga ako se uzmu u obzir samo dobra koja se obično uzimaju u obzir, ima malo razloga pretpostaviti da je po pravilu jedan oblik vladavine bolji od drugoga. Ali čim uzmemo u obzir ne samo dobra već i ona koja smo pokazali da su naročito povezana sa vladavinom uz saglasnost, onda ta-sovi vage, *ceteris paribus*, pretežu u korist demokratskih oblika vlasti. Tako postaje moguće tvrditi da u celini vlast koja predstavlja većinu ili barem proporcionalno veliki deo svojih podanika ima više prava na poslušnost svih nego vlast koja ne predstavlja nikoga ili samo mali broj” [5]. Traktati o autokratiji, despotiji i oligarhiji, sastavni su deo normativnog stava J. Plamenca da je imperativ poretka nadmoćan nad ostalim sistemskim imperativima i javnim dobrima. Otuda i zaključak da je demokratija najbolji tip poretka samo u određenim uslovima.

Politički realizam i normativni stav da je imperativ stabilитета i održivosti nadmoćan u odnosu na ostale imperitive političkog poretka utkan je u odgovor J. Plamenca na središnje pitanje njegove političke teorije: šta je to što opravdava našu poslušnost političkom poretku. Odgovor je Plamenca oslonjen na delove analize posvećene odnosu poretka i stabiliteta. Sažeto, svaki tip poretka koji postoji održiv je i delotvoran, zaslužuje političku poslušnost onih nad kojima se vlada. Funkcija je, otuda, različitih formula legitimiziranja političke vlasti (božja volja, longus tempus, pristanak, korist) u osnovi ista. Sve one olakšavaju tegobe vladavine, podjednako upravljačima i podanicima, otklanjajući osobitu formu uzajamnih strahova, i time sve ove forme pokazuju osobitu formu svoje realističnosti. Opsežan traktat posvećen političkoj formuli „božjeg manadata” otkriva realističnost ovoga stanovišta. „Verovatno nijedno važno političko učenje nije tako kratko trajalo kao učenje da je vlast kraljeva apsolutna zato što je vladari dobijaju od Boga. Ipak, učenje je više od istorijskog rariteta, ono je odgovor na jedno od nekoliko odgovora na večno pitanje političke filozofije, problem političke dužno-

sti. Ako se smatralo da je ovaj odgovor bio privlačan za samo nekoliko generacija, to nije zato što je bio manje važan od drugih. On nije mnogo privlačniji od teorije da je država uspostavljena ugovorom kojim se određuju prava i obaveze vladara i onih nad kojima se vlada, on ne vrši veći pritisak na lakoverenost i možda je jednostavniji i manje konfuzan. On je bio kratkotrajan ne zato što su argumenti korišćeni za njegovu podršku bili neobično slabi, nego zato što okolnosti koje su ga činile privlačnim nisu dugo trajale. Nijedna politička teorija nije tako potpuno mrtva kao učenje o apsolutnoj monarhiji. No, u Francuskoj ova je doktrina bila pobjednička” [6]. Argument u prilog božanskim pravima i apsolutnoj monarhiji, proizvod je građanskog rata i potrebe da se kroz ujedinjavanje političke i religijske obligacije vlast teritorijalizuje, teorija, pak društvenih ugovora, izazov je centralizovanoj vladavini i rasprostranju vlasti koja je sve druge vlasti podredila sebi. Otuda, politička teorija 16. i 17. veka u osnovi ne pravi razliku između pitanja „kako nastaje politička vlast” i „šta političku vlast čini legitimnom”. Tek će doktrina društvenog ugovora razdvojiti ova dva temeljna pitanja. Formula društvenog ugovora, utvrđuje Plamenac, izazov je podanika čija se religija u osnovi razlikovala od religije njihovih vladara. Mada je teorija društvenog ugovora, kako utvrđuje Plamenac, logički i teorijski nebranjiva, ona je retorički delotvoran način da vlast ne počiva samo na volji boga i pukom običaju nego na njenoj upotrebi u odbrani interesa i prava ljudi i interesu podanika da prakticiraju sopstvenu religiju. „U Engleskoj i Francuskoj, argument u prilog apsolutnoj monarhiji po božanskim pravima bio je proizvod građanskog rata. On je bio privlačan ljudima koji su težili apsolutnoj i nepobitnoj vlasti u vreme kada je izgledalo da ju je moguće najlakše naći u kralju. Teorija o društvenom ugovoru kako su je izložili hugenoti i jezuiti predstavljala je izazov onoj vrsti vlasti koja je bila nepoznata u poznom srednjem veku, centralizovanoj i rasprostranjenoj vlasti koja je sve druge vlasti podredila sebi. To je bio izazov u ime podanika čija se religija razlikovala od religije njihovog vladara. Sve veća vlast monarhije, u doba kada se mislilo da je religijska jednoobraznost svugde bila poželjna, takvim podanicima je, prirodno, izgledala opasno. [7]. Opšte je mesto u političkoj teoriji J. Plamenca izrazita nenaklonjenost teorijama društvenog ugovora i tezi o univerzalnosti demokratije kao legitimacijskog principa. Ako, s pravom ističe (J. Sapiro) da svaka teorija demokratije počinje sa političkom teorijom Rusoa, Plamenčev odnos prema Rusou znak je i velike skepse i nepovere-

nja prema demokratiji. Poteškoća je podjednako i ugovornih teorija i teorija o božanskom utemeljenju vlasti da nam malo toga mogu reći o poreklu političke vlasti. Oni koji su smatrali da svetovna vlast dolazi kako od naroda tako i od Boga obično su imali malo toga da kažu o njenom poreklu. U svom početnom značenju teorija o ugovornoj osnovi vlasti više je usmerena ka pitanju ograničavanja vlasti. Njezin pravi cilj je bio opravdavanje ideje da je uzurpatorska vlast u osnovi nelegitimna. Široki izvodi posvećeni Tomi Akvinskom i Nikoli Kuzanskom pripadaju boljim delovima Plamenčeve političke teorije. Podjednako se to može reći za kritiku Pejnovе odbrane prirodnih prava. Plamenac ih označava kao „demokrate i egalitariste” i suprotstavlja ih političkoj teoriji individualizma Hobsa i Loka. „Ona (demokratska politička teorija M. P.) započeta je sa Rusoom i Tomom Pejnom i sa njom su u upotrebu uvedeni nejasni i prazni pojmovi kao što je, opšta volja, zajedničko dobro ili prirodna prava. Ona je bila opterećena besmislicama koje su isuviše dugo stajale na putu jasnog razmišljanja o demokratiji. Verujem da u Ru-soovom učenju o opštoj volji postoje principi na koje su se oslonili demokrati i egalitaristi, mada nisu uspeli da ih precizno odrede. Isto tako, verujem da dobar deo nezadovoljstva koje ljudi osećaju kada je reč o liberalnoj demokratiji, onako kako ih znamo na Zapadu, više može da se pripíše njenom neuspehu da ostvari te principe nego njenom neuspehu da, maksimalizuje sreću ili dobit. Međutim, ne mogu da poreknem da je učenje o opštoj volji bilo rđavo primenjeno i da krivicu snosi sam Ruso” [8]. Mada ovaj traktat pokazuje da Plamenac nevoljno priznaje veliku normativnu snagu klasičnog (republikanskog) koncepta demokratije, njegova naklonjenost nedemokratskim formulama opravdanja politike poslušnosti, poput Filmerove koncepcije političke posesije i Berkove teorije o preskritivnim pravima, ostavlja njegovu teoriju demokratije u normativnom smislu „praznom”. Ova se vrsta normativnog polazišta naročito izražava u nekoj vrsti saglasnosti sa Šumpeterovom koncepcijom „proceduralne legitimnosti” i kritikom klasičnog shvatanja demokratije.

Međutim, ono što Plamenca privlači Šumeterovoj koncepciji reprezentativne demokratije nije toliko koncept proceduralne legitimnosti koliko Šumpeterov naglasak na razumevanju demokratije kao „strukture moći”. Ovaj Šumpeterov naglasak u osnovi se da razumeti iz pretpostavki njegove teorije o osnovama održivosti i stabiliteta političkog poretka. Način na koji Plamenac analizira Šumpeterove ideje o „proizvedenoj volji”, „liderstvu”, „javnom i privatnom delanju građana” ni-

je u funkciji teorije o osnovama legitimnosti, već u funkciji razumevanja osnova održivosti i stabiliteta političkog poretka. Otuda ne iznenađuje da Plamenac centralnom idejom u Šumeterovoj konstrukciji izdvaja „konceptiju proizvedene volje”. Plamenac utvrđuje da je prednost na koju Šumeter u svom objašnjenju demokratije polaže pravo da se u njoj skreće pažnja na nešto što su klasične teorije potpuno zaboravile. Koncept „proizvedene volje” pokretačka je snaga političkog procesa, „ono sa čime smo se u analizi političkih procesa uglavnom složili nije istinska nego proizvedena volja”. U osobitoj ravnoteži eleitičkih i demokratskih elemenata Plamenac vidi osnove stabiliteta političkog poretka i time pokazuje na osobitu asimetriju između javnih dobara i sistemskih imperativa „stabiliteta” i „legitimnosti”. Mada pitanje o osnovama političke poslušnosti označava najstarijim i najvažnijim pitanjem političke filozofije, ne daje mu zasebitu normativnu vrednost.

LITERATURA

- [1] Džon Plamenac, *Deamokratija i iluzija*, Izabrana dela, III, CID, Podgorica, str. 5.
- [2] M. Podunavac, J. Keane, CH. Sparks, *Politika i strah*, Zagreb, 2008.
- [3] Dž. Plamenac, *Saglasnost, sloboda i politicka obaveza*, ID, tom III, 314.
- [4] *Isto*, str. 320.
- [5] *Isto*, str. 328.
- [6] Dž. Plamenac, *Čovjek i društvo*, ID, tom I, str. 178
- [7] *Isto*, str. 176.
- [8] Dž. Plamenac, *Demokratija i iluzija*, ID, III, str. 14.

Milan PODUNAVAC

ORDER AND CONSENT

Summary

The paper is related to the problem of legitimacy and political obligation in political theory of John Plamenac. The author argues that Plamenac try to make normative balance between these two leading political concepts and try to harmonize influence between continental and British political theory. In central part of paper the relation between concept of legitimacy and imperative of stability of political order is explored.